

SEKSUALFORBRYTELSE - SKJEDNET I RETTSSYSTEMET

Grove seksuelle overgrep har i mange tilfeller skjedd lenge før de anmeldes til politiet. Foreløpige tall fra perioden 1997 til og med 2000 viser at rettssystemet, etter langvarige prosesser, "avviser" 61 prosent av alle anmeldelsene. Kun hver 13. seksualforbrytelse har ukjent overgriper. En av fire ender med tiltale, men hver sjettede av disse resulterer i frifinnelse. Av alle anmeldte seksualforbrytelser endte en av fem med straffedom. Anmeldte tilfeller av incest og voldtekt både henlegges og frikjennes oftest.

Reid J. Stene

Om prosjektet "Straffesakskjeden"

På oppdrag fra Justisdepartementet utvikler SSB statistikk som viser hvordan det går med lovbrudd fra anmeldelse til ferdig avgjørelse i rettssystemet. Gjennom prosjektet "Straffesakskjeden" har SSB gjort en foreløpig kartlegging av grove seksualforbrytelser - og deres skjebner i rettssystemet. Utgangspunktet er alle grove seksualforbrytelser anmeldt i 1997. Ved hjelp av tidligere innsamlet datamateriale over ferdig etterforskede saker fra perioden 1997 til og med 2000, er det nå mulig å følge de aller fleste av disse sakene gjennom straffesakskjeden. I den videre presentasjonen skal vi se hvordan disse grove seksualforbrytelsene er blitt vurdert og behandlet av politiet, påtalemyndigheten og domstolene. Kartleggingen av de grove seksualforbrytelsene er det første steget på veien mot en fullstendig statistikk som gir en oversikt over hvordan det går med alle typer lovbrudd i rettssystemet.

Reid J. Stene er kriminolog og prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for levekårsstatistikk (reid.jone.stene@ssb.no).

Det synes å være enighet om at mange seksualforbrytelser ikke blir anmeldt til politiet. Mørketallene antydnes å være store, uten at vi med sikkerhet kan si bestemt hvor mange overgrep som skjer i Norge. Vi vet imidlertid at det i perioden fra 1980 og frem til i dag har vært en betydelig økning i antall anmeldte seksualforbrytelser (Ellingsen og Lilleaas 1999 s.14-15).

Blant annet på grunn av det tabu-belagte og krenkende ved hendelsene, er det metodisk vanskelig å forske seg frem til kunnskap om seksuelle overgrep. Kriminalstatistikken, med sine mangler, er derfor en spesielt viktig kunnskapskilde når vi ønsker å vite noe om de seksuelle overgrep som skjer i vårt samfunn. De relativt store mørketallene, og dermed vår begrensede kunnskap, kan ha sammenheng med en manglende tillit til rettssystemets behandling av seksuelle overgrep. Graden av tillit til politiet, påtalemyndigheten og domstolene er avhengig av vår oppfatning av hva disse offentlige institusjonene virkelig gjør.

Statistisk sentralbyrå (SSB) har tidligere kunnet vise til statistikken over anmeldte lovbrudd når kriminalitetsutviklingen skal beskrives - og til statistikken over etterforskede lovbrudd når resultatet av etterforskningen skal beskrives. Det er imidlertid ikke noen tidligere undersøkelser, eller kriminalstatistikken fra SSB, som har tatt utgangspunkt i alle landets anmeldte forbrytelser et bestemt år - og fulgt disse over tid - for å se hvordan disse er avgjort av politiet, påtalemyndigheten eller domstolene. Ved hjelp av denne foreløpige statistikken over straffesakskjeden, kan SSB dermed gi ny kunnskap om de seksuelle overgrepene - og om hva som gjøres i rettssystemet etter at de er anmeldt.

Seksualforbrytelser anmeldt i 1997

I 1997 ble det registrert 1 494 anmeldelser av grove seksualforbrytelser. Voldtekter (slik loven definerer dette lovbruddet etter 11.08.2000) og seksuell omgang med barn utgjorde nesten like store andeler av alle anmeldte grove seksualforbrytelser, henholdsvis 44 og 42 prosent. 10 prosent av anmeldelsene omhandlet incest og 4 prosent annen seksuell omgang (jf. tabell 1).

I 1997 ble det anmeldt omtrent like mange grove seksualforbrytelser i alle landets fylker, sett i forhold til befolkningsmengden. Det ble imidlertid anmeldt noen flere seksualforbrytelser i Oslo og i de sørligste og nordligste fylkene. Det anmeldes langt flere lovbrudd totalt i Oslo enn i noe annet fylke (Statistisk sentralbyrå 2001), men sett i forhold til innbyggertallet var ikke Oslo det fylket hvor det ble anmeldt flest seksualforbrytelser i 1997.

Landets klart største by har derimot et noe annerledes kriminalitetsbilde enn andre distrikter i landet på grunn av den relativt store andelen anmeldte voldtekter. Hele 60 prosent av alle grove seksualforbrytelser som ble anmeldt å ha skjedd i Oslo, var voldtekt. I Oslo utgjorde imidlertid seksuell omgang med barn en langt mindre andel av anmeldelsene enn i andre fylker. Under 10 prosent av all anmeldt seksuell omgang med barn i 1997 hadde skjedd i Oslo.

Overgrep over tid ...

Mange forbrytelser skjer i én bestemt situasjon, som én bestemt hendelse hvor det blir utført én bestemt handling: En fremmed person bryter seg inn i bilen din, starter den opp, og kjører sin vei. En bil er tatt, i et øyeblikk, og lovbruddet fremstår som én handling - ett biltyveri. Grove seksualforbrytelser kan også være handlinger som skjer i et begrenset tidsrom, som én bestemt hendelse på én bestemt dag. Mange anmeldte seksualforbrytelser beskriver imidlertid mange hendelser og handlinger som er skjedd over lang tid.

Når politiet mottar en anmeldelse, blir offeret bedt om å oppgi tidspunktene for når overgrepet eller overgrepene startet og sluttet. Gjerningstiden, tidsperioden fra første til siste overgrep, til de anmeldte seksualforbrytelsene varierer svært mye.

Av alle seksualforbrytelser med kjent gjerningstidspunkt var 55 prosent registrert å ha skjedd i løpet av én bestemt dag. Voldtekt utgjør de fleste anmeldelsene med en begrenset gjerningsperiode. 80 prosent av voldtektsanmeldelsene, inkludert 95 prosent av anmeldte voldtektsforsøk, var overgrep som skjedde en bestemt dag. Voldtekter som anmeldes kan imidlertid være overgrep som har pågått over lengre tid, og for mer enn hver tiende voldtekt anmeldt i 1997 var det mer enn ett år mellom første og siste overgrep.

Gjerningsperioden for de anmeldte overgrepene mot barn varierer noe etter alderen til offeret. Jo eldre offeret var, jo oftere omhandlet anmeldelsen en begrenset gjerningsperiode. Overgrep som skjedde en bestemt dag utgjorde halvparten av alle anmeldelsene av seksuell omgang med barn i alderen 14 og 15 år, hvert tredje tilfelle av seksuell omgang med barn i alderen 10 til og med 13 år - og noe i overkant av hvert femte overgrep mot barn under 10 år. Av alle anmeldte tilfeller av seksuell omgang med barn omhandlet hvert tredje et overgrep som hadde skjedd på en bestemt dag. De fleste overgrep mot barn blir med andre ord kjent for politiet lang tid etter det første overgrepet - og etter en lang periode med overgrep.

Tabell 1. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype¹

Lovbruddstype	Antall
Seksualforbrytelser, i alt	1 494
Voldtekt	652
Voldtekt ²	424
Voldtektsforsøk ³	86
Seksuell omgang med bevisstløs ⁴	109
Seksuell omgang m/trusler, underfundig atferd o.l. ⁵	33
Seksuell omgang med barn	631
Seksuell omgang med barn under 14 år ⁶	261
Seksuell omgang med barn under 10 år ⁷	219
Seksuell omgang med barn under 16 år ⁸	151
Incest	153
Incest ⁹	138
Samleie med bror/søster ¹⁰	15
Annen seksuell omgang	58
Seksuell omgang med adoptivbarn/fosterbarn, stebarn o.l. ¹¹	29
Seksuell omgang, misbruk av stilling ¹²	29

¹ Type lovbrudd er klassifisert etter den nye Seksualloven av 11. august 2000. Definisjoner og antall er derfor ikke helt lik statistikken for anmeldte lovbrudd 1997 eller annen offisiell kriminalstatistikk til og med år 2000 (jf. Statistisk sentralbyrå 1999 og http://www.ssb.no/emner/03/05/a_krim_tab/).

² Inkluderer tidligere § 192 1.ledd, ny § 192 1. og 2.ledd - og tidligere § 192 2.ledd, ny § 192 3.ledd.

³ Tidligere og ny § 192, jfr. § 49. ⁴ Tidligere § 193, nytt ledd i § 192. ⁵ Tidligere § 194, nytt ledd i § 192.

⁶ Tidligere og ny § 195. ⁷ Tidligere og ny § 195. ⁸ Tidligere og ny § 196. ⁹ Tidligere § 207, ny § 197.

¹⁰ Tidligere § 208, ny § 198. ¹¹ Tidligere § 209, ny § 199. ¹² Tidligere § 198, ny § 193 1.ledd.

Kilde: Kriminalstatistikk 1997-2000, Statistisk sentralbyrå.

Tabell 2. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype og gjerningstid. Prosent

Type lovbrudd	I alt	Tid fra første til siste gjerningstidspunkt						Antall med kjent gjerningsperiode
		0-1 dag	2-360 dager	1-3 år	4-7 år	8-11 år	12 år+	
Seksualforbrytelser, i alt	100,0	54,6	14,0	17,1	8,6	4,0	1,6	1 237
Voldtekt	100,0	79,9	8,6	7,3	3,0	0,7	0,5	603
Seksuell omgang med barn	100,0	33,5	18,7	25,6	13,4	6,9	2,0	493
Incest	100,0	20,2	18,2	30,3	17,2	9,1	5,1	99
Annen seksuell omgang ..	100,0	21,4	26,2	28,6	14,3	4,8	4,8	42

Kilde: Kriminalstatistikk 1997-2000. Statistisk sentralbyrå.

Med bakgrunn i de anmeldte sakene er det sjeldent at incest kun skjer i form av ett enkelt overgrep. Fire av fem anmeldte tilfeller av incest og annen seksuell omgang omhandlet overgrep som hadde pågått over en lengre tidsperiode. Av alle anmeldte tilfeller av incest hadde nesten to tredeler (62 prosent) en gjerningsperiode lengre enn ett år, og hver tredje en gjerningsperiode lengre enn fire år. Gjennomsnittlig gjerningstid for incest var tre år og fire måneder, for seksuell omgang med barn under 10

år, nesten tre år, og for seksuell omgang med barn i alderen 10 til og med 13 år, to år og fem måneder. Halvparten av både incest, seksuell omgang med barn under 10 år og seksuell omgang med barn i alderen 10 til og med 13 år hadde en gjerningstid på mer enn ett år (median på henholdsvis 365, 365 og 364 dager. Forklaring av median, se tekstboksen Behandlingstid).

Fra privat til rett...

Politiet mottar mange anmeldelser av grove seksualforbrytelser som har skjedd lang tid tilbake. Som det fremgår senere, anmeldes en del saker så sent at de må henlegges fordi de er foreldet. Anmeldelsestiden, den perioden som går fra et overgrep skjedde (siste overgrep ved en lengre gjerningsperiode) til en anmeldelse, er svært forskjellig for de ulike typer seksualforbrytelser. Den gjennomsnittlige anmeldelsestid er imidlertid svært høy for alle typer seksualforbrytelser. At gjennomsnittet blir så høyt, skyldes i stor grad at det finnes enkelte eksempler på at overgrep anmeldes svært lenge etter at de fant sted, i enkelte tilfeller mer enn 20 år.

Incest er den type seksualforbrytelse hvor den gjennomsnittlige anmeldelsestiden er lengst. Gjennomsnittlig blir incest anmeldt mer enn fire år og fem måneder etter at siste overgrep fant sted. Gjerningstiden for mange incestovergrep er lang, og gjennomsnittet fra første gjerningstidspunkt til anmeldelse er nesten åtte år. Men selv om mange incestofre ikke anmelder før de er kommet i voksen alder, er mer enn halvparten av anmeldelsene registrert hos politiet drøyt ni måneder etter siste overgrep (median = 274 dager). For halvparten av alle meldte tilfeller av seksuell omgang med barn,

Tabell 3. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype og anmeldelsetid. Prosent

Type lovbrudd	I alt	Tid fra siste gjerningstidspunkt til anmeldelse								Antall med kjent gjernings- og anmeldelses-tidspunkt ¹
		0-30 dager	31-360 dager	1-3 år	4-7 år	8-11 år	12-15 år	16-19 år	20 år+	
Seksualforbrytelser, i alt	100,0	55,8	16,5	10,1	5,8	3,9	3,2	3,2	1,6	1 230
Voldtekt	100,0	71,3	16,9	5,8	2,8	1,7	0,8	0,5	0,2	602
Seksuell omgang med barn	100,0	43,6	15,0	12,5	8,4	6,4	5,3	5,5	3,3	488
Incest	100,0	33,3	19,2	14,1	9,1	5,1	8,1	9,1	2,0	99
Annen seksuell omgang	100,0	26,8	22,0	34,1	9,8	4,9	0,0	0,0	2,4	41

¹ Av kvalitetshensyn er 14 forbrytelser med kjent gjernings- og anmeldelsetidspunkt utelatt. Jf. tekstboksen Behandlingstid.

Kilde: Kriminalstatistikk 1997-2000. Statistisk sentralbyrå.

har det siste overgrepet skjedd innen et tidsrom på tre måneder forut for anmeldelsen (median = 89 dager).

Heller ikke alle voldtekter, når de først anmeldes, blir kjent for politiet samme dag som voldtekten har skjedd: 29 prosent av anmeldelsene omhandler overgrep som skjedde mer enn en måned, og 12 prosent mer enn ett år, før anmeldelsen. Halvparten av alle voldtektsanmeldelsene er imidlertid kjent for politiet innen fem dager etter overgrepet.

Avgjørelser

Det har i lang tid vært fokusert på det arbeidet politiet, påtalemyndigheten og domstolene har utført etter anmeldelser av grove seksualforbrytelser. Undersøkelser som omhandler dette arbeidet, er foretatt både av myndighetene selv (Riksadvokaten 2000, Justis- og Politidepartementet 2000a og 2000b), kriminologer (Skjørten 1994, Hennum 1999, Bakketeig 2000), samt etater og organisasjoner med fokus på kvinner og barns levekår (Likestillingssenteret og Barneombudet 2001, Redd Barna 1993). Rettssystemets behandling av de grove seksualforbrytelsene, både mot voksne og barn, har gjentatte ganger vært gjenstand for kritikk via media.¹ Politiet og påtalemyndigheten har også utøvd selvkritikk overfor det arbeidet de tidligere har gjort i forbindelse med straffeforfølgningen av de grove seksualforbrytelsene.² De ulike undersøkelsene og den uttalte selvkritikken baserer seg på ulike kvalitative og kvantitative undersøkelser. De nevnte undersøkelsene har imidlertid ikke kunnet basere seg på et så omfattende statistisk materiale som det som presenteres her.

Av de 1 494 seksualforbrytelsene anmeldt i 1997, er den endelige avgjørelsen kjent for SSB i 1 348 tilfeller. Det er med andre ord ikke mulig for SSB, per 1.1.2001, å fastslå det endelige resultat av straffeforfølgningen til en tittel (146) av alle de anmeldte seksualforbrytelsene.³ Det er en noenlunde lik andel av de forskjellige typene seksualforbrytelser som har ukjent avgjørelse.

Lovbrudd kan grovt sagt avgjøres på to måter, enten med en henleggelse eller med en ileggelse av en reaksjon. Det er imidlertid nesten 200 forskjellige kategorier politiet, påtalemyndigheten og domstolene kan bruke når de avslutter rettsforfølgelsen av lovbrudd. Til statistiske formål grupperes disse avgjørelsene i et mindre antall typer (jf. figur 1). Hvis politiet og påtalemyndigheten vurderer at tiltale for domstolene er uaktuelt, står de igjen med nesten 60 ulike avgjørelsesmåter for de anmeldte forholdene.

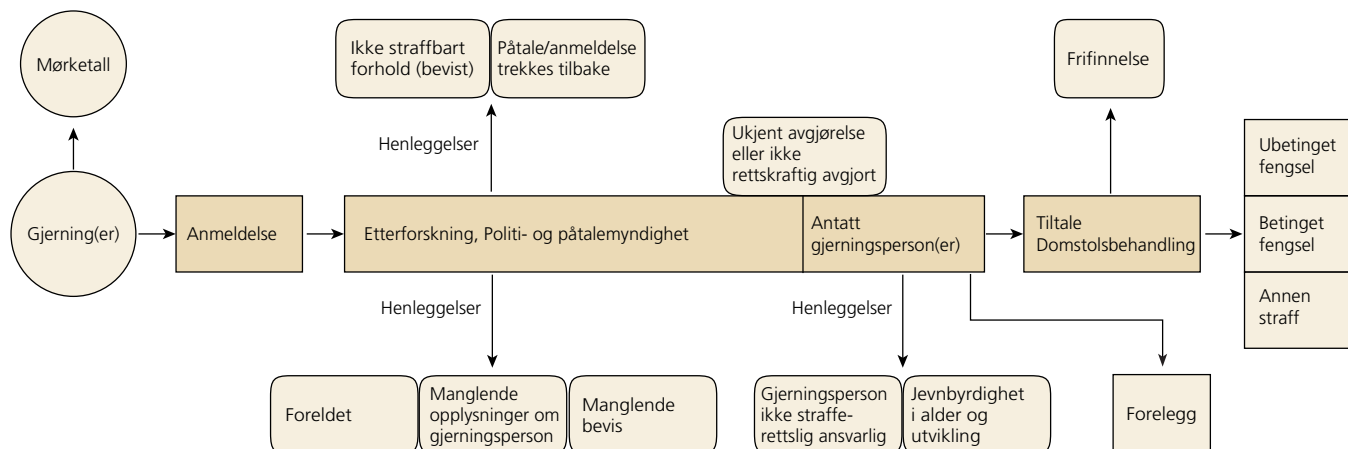
Avgjort uten domstol

En påtalemessig beslutning vil i de fleste tilfeller innebære en henleggelse, et tilbud om å vedta et forelegg eller en tiltalebeslutning. Den påtalemessige avgjørelsen kan påklages av den fornærmede, og vil da bli gjenstand for en ny vurdering og eventuelt en ny påtalebeslutning. Når klagefristen er gått ut, eller en klage er ferdigbehandlet, vil den påtalemessige beslutningen - med mindre det er besluttet å ta ut tiltale - være den endelige avgjørelsen i straffesaken. I saker som omfatter grove seksualforbrytelser er det statsadvokatene eller riksadvokaten som har myndigheten til å foreta den endelige påtaleavgjørelsen. Når det tas ut tiltale er det ikke lenger påtalemyndigheten som beslutter hvilket endelig resultat det blir av straffeforfølgelsen, men domstolene.

Graden av tillit til politiet, påtalemyndigheten og domstolene er avhengig av vår oppfatning av hva disse offentlige institusjonene virkelig gjør.

Figur 1. Straffesaksjeden, fra anmeldelse til dom

Kilde: Kriminalstatistikk, Statistisk sentralbyrå.

Politiet og påtalemyndigheten kan blant annet avgjøre at de anmeldte hendelsene ikke er å anse som straffbare forhold.⁴ Slike avgjørelser ble gitt for 129 av de 1 494 anmeldelsene, eller nesten 9 prosent av alle grove seksualforbrytelser anmeldt i 1997. Det anmeldte forhold ble ikke ansett som straffbart i 14 prosent av tilfellene hvor anmeldelsen omfattet incest, 7 prosent av seksuell omgang med barn og 9 prosent av voldtekt og annen seksuell omgang. Disse anmeldte forholdene blir ikke regnet som lovbrudd i statistikken over etterforskede lovbrudd, og er derfor ikke å finne i denne kriminalstatistikken utgitt av SSB (www.ssb.no/03/05/lovbrudde). 9 prosent av alle anmeldte grove seksualforbrytelser blir med andre ord definert ut av rettssystemet, og forsvinner ut av kriminalstatistikken etter anmeldelsen.

Vi har tidligere sett at mange anmeldte seksualforbrytelser skjedde lang tid før offeret gikk til det skritt å anmelde overgrepet (jf. gjerningstid og anmeldelsestid). Av alle de anmeldte sakene i 1997 var det hele 125 forbrytelser, det vil si i overkant av 8 prosent, som ble henlagt på grunn av foreldelse. Hver femte av alle anmeldte tilfeller av incest og mer enn 12 prosent av de anmeldte tilfellene av seksuell omgang med barn, var foreldet ved anmeldelsestidspunktet. Det var også 16 voldtekter som hadde skjedd så langt tilbake i tid at gjerningspersonen ikke kunne straffeforfølges.

Hver 13., eller nesten 8 prosent, av alle de anmeldte forholdene ble henlagt på grunn av manglende opplysninger om gjerningspersonen. At gjerningspersonen ikke er kjent, er en henleggesgrunn som brukes nesten utelukkende i voldtektssaker - og ble resultatet for mer enn 14 prosent av alle de anmeldte voldtektene. Spesielt mange voldtektforsøk - med mer enn en tredel (35 prosent) av alle anmeldelsene - ble henlagt på grunn av ukjent gjerningsperson.

50 seksualforbrytelser, blant annet 12 voldtekter og 35 tilfeller av seksuell omgang med barn, ble henlagt fordi gjerningspersonen ikke var strafferettslig ansvarlig da overgrepene skjedde. Ca. en tredel av disse ble henlagt fordi gjerningspersonen var under 15 år, den kriminelle lavalder.

Manglende bevis eller tiltale?

Som hovedregel er det offentlig påtaleplikt for alle saker med grove forbrytelser. Det finnes likevel mulighet for politiet og påtalemyndigheten til å akseptere offerets ønske om å avbryte straffeforfølgningen av en seksualforbrytelse - før saken egentlig er ferdig etterforsket. Det kan være mange grunner for at et offer ønsker å avbryte en rettsprosess mot overgriperen. At mange seksuelle overgrep ikke anmeldes, kan ha sammenheng med de tette båndene mellom overgriperen og offeret, for eksempel mellom ektefeller eller far og datter. Disse tette relasjonene kunne også ha medført at en del offer valgte å avslutte en rettssak. Å gjennomgå en etterforskning og domstolsbehandling kan være en langvarig, og i noen tilfeller krenkende, prosess for offeret (Skjørten 1994). Med tanke på kritikken av politiets etterforskning, og historier om ofrenes opplevelse av "å bli utsatt for overgrepet en gang til" under etterforskningen og behandlingen i domstolene, skulle man forvente at en del offer valgte å gi opp den rettslige forfølgelsen av overgriperen. Med bakgrunn i kjennskapen til disse gode grunner, er det noe overraskende at kun 6 av de 1 348 seksualforbrytelsene med kjent avgjørelse, er avsluttet fordi påtalebegjæringen er trukket av offeret.⁵

I de fleste tidligere nevnte undersøkelsene har diskusjonene og kritikken av rettssystemet ofte sammenheng med spørsmålet om bevis. Politiet søker i flest mulig saker å skaffe til veie tekniske bevis, for eksempel gjennom en medisinsk undersøkelse av offeret. Med kjent gjerningsperson og uten tekniske bevis, blir det i mange seksuallsaker ord mot ord - hvor spørsmålet om bevis blir et spørsmål om troverdigheten til forklaringene gitt av den anmeldte og av offeret.

Av alle typer avgjørelser er politiet og påtalemyndighetens henleggelse på grunn av bevisets stilling den mest brukte i saker med grove seksualforbrytelser. Hele 36 prosent av alle anmeldelsene i 1997 ble henlagt fordi politiet og påtalemyndigheten anså at det ikke var nok bevis i saken til at den ville føre frem til en fellende dom i domstolene. Hele 45 prosent av alle voldtektss anmeldelsene, 36 prosent av incestanmeldelsene og 38 prosent av anmeldelsene for annen seksuell omgang ble henlagt på grunn av manglende bevis.⁶

Anmeldelsene av seksuell omgang med barn ble i mindre grad (26 prosent) enn andre anmeldte seksualforbrytelser henlagt på grunn av manglende bevis. At en relativt mindre andel av saker med seksuell omgang med barn blir henlagt på grunn av manglende bevis, har sammenheng med at en langt større andel av disse sakene ble sendt til behandling i domstolene. Av alle anmeldelsene av seksuell omgang med barn i alderen 14 og 15 år, endte nesten halvparten (46 prosent) med tiltale. For seksuell omgang med barn totalt endte mer enn hver tredje forbrytelse med tiltale. Også hver tredje anmeldelse av annen seksuell omgang endte med tiltale. Av de anmeldte voldtektene var det imidlertid i underkant av hver femte (18 prosent) som ble vurdert av domstolene. Incest endte mest sjeldent i domstolene - med i underkant av hver sjetten anmeldelse.

Tre anmeldte voldtektforsøk og fem tilfeller av anmeldt seksuell omgang med barn endte med at gjerningspersonen aksepterte et forelegg. De anmeldte tilfellene av seksuell omgang med barn ble under etterforskningen omgjort til å omhandle seksuell *handling* med barn, det vil si en mindre

grov seksualforbrytelse enn det som ble registrert i den opprinnelige anmeldelsen.⁷

Når domstolene avgjør...

Tre til fire år etter anmeldelsene av de 1 494 seksualforbrytelsene hadde en firedel blitt fremmet for, og ferdigbehandlet av, domstolene. Hver femte anmeldte seksualforbrytelse resulterte i at en eller flere gjerningspersoner ble dømt til en eller annen form for straff. De fleste av disse, det vil si 16 prosent av alle de anmeldte seksualforbrytelsene, resulterte i en dom på ubetinget fengsel. Av alle anmeldte forhold var det i overkant av 4 prosent som endte med at en eller flere anmeldte personer ble frikjent av domstolene.

Av de 378 seksualforbrytelsene som endte med tiltale i domstolene, resulterte 64 prosent i en straff på ubetinget fengsel, 16 prosent med betinget fengsel og 3 prosent med annen straff. For både voldtekt, seksuell omgang med barn, incest og annen seksuell omgang endte ca. to tredeler av tiltalene med en dom på ubetinget fengsel. Hver sjettede (64) tiltalte seksualforbrytelse endte imidlertid med frifinnelse.

Vi har tidligere sett at de anmeldte voldtektene og incest er de som mest sjelden ender opp med tiltale. Selv om politiet og påtalemyndigheten relativt sjelden kommer frem til tiltale i disse sakene, viser det seg at det er i voldtekts- og incestsakene at tiltalene oftest endte med frifinnelse. Frifinnelse ble resultatet av hver fjerde tiltalte tilfelle av incest. Hvis definisjonen av voldtekt i den tidligere § 192 i straffeloven (gjeldende før 11.08.2000) legges til grunn, endte også hver fjerde tiltalte voldtekt med frifinnelse. Etter den nye seksuallovens innhold var det noe mer enn hver femte tiltalte voldtekt som endte med frifinnelse.

Tabell 4. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype og rettskraftig avgjørelse med dom (per 1.1.2001). Prosent og antall

Type lovbrudd	Lovbrudd i alt	Ikke straffbart forhold	Henlagt pga. foreldelse	Påtale trukket	Henlagt, manglende opplysninger om gjerningsperson	Henlagt, manglende bevis ¹	Henlagt, gjerningsperson ikke straffettslig ansvarlig ²	Forelegg	Tiltale i alt	Dommer				Ukjent avgjørelse eller ikke rettskraftig avgjort ³
										Ubetinget fengsel	Betinget uten ubetinget fengsel	Annen straff ⁴	Frifinnelse	
Prosent														
Seksualforbrytelser, i alt	100,0	8,6	8,4	0,6	7,5	35,9	3,3	0,5	25,3	16,3	4,0	0,7	4,3	9,8
Voldtekt	100,0	9,0	2,5	0,5	14,4	45,4	1,8	0,5	17,9	11,5	2,0	0,7	3,8	8,0
Seksuell omgang med barn	100,0	6,8	12,2	0,6	2,7	26,0	5,5	0,8	34,4	22,3	6,3	1,1	4,6	10,9
Incest	100,0	14,4	19,0	0,7	0,7	35,9	2,0	-	15,7	9,8	2,0	-	3,9	11,8
Annen seksuell omgang	100,0	8,6	5,2	1,7	-	37,9	-	-	34,5	20,7	6,9	-	6,9	12,1
Antall														
Seksualforbrytelser, i alt	1 494	129	125	9	112	537	50	8	378	243	60	11	64	146
Voldtekt	652	59	16	3	94	296	12	3	117	75	13	4	25	52
Seksuell omgang med barn	631	43	77	4	17	164	35	5	217	141	40	7	29	69
Incest	153	22	29	1	1	55	3	-	24	15	3	-	6	18
Annen seksuell omgang	58	5	3	1	-	22	-	-	20	12	4	-	4	7

¹ Omfatter 2 lovbrudd henlagt på grunn av manglende saksbehandlingskapasitet.

² Omfatter 5 tilfeller av seksuell omgang med barn som er henlagt på grunn av jevnbyrdighet i alder og utvikling.

³ Per 1.1.2001. Omfatter 5 lovbrudd som er overført annet politidistrikt med utferdiget siktelse, uten at endelig rettskraftig avgjørelse er kjent for SSB.

⁴ Omfatter 6 sikring uten ubetinget fengsel, 2 samfunnstjeneste uten ubetinget fengsel og 3 bot uten annen form for straff.

Seksuell omgang med barn og annen seksuell omgang, de seksualforbrytelsene som i størst grad ble oversendt til behandling i domstolene, endte noe sjeldnere med frifinnelse. Andelen av tiltalte forbrytelser som endte med frifinnelse var spesielt lav, sett i forhold til andre seksualforbrytelser, for seksuell omgang med barn. For 13 prosent av disse tiltalte ble resultatet en dom på frifinnelse.

Avgjorte skjebner

Av alle anmeldte seksualforbrytelser i 1997 var nesten to tredeler (64 prosent) av ulike grunner henlagt per 1.1.2001. I tillegg var en av ti anmeldelser på dette tidspunkt ikke rettskraftig avgjort eller hadde en ukjent avgjørelse.

Voldtektsanmeldelsene henlegges oftest, hele 73 prosent. Legger vi til at 8 prosent hadde ukjent avgjørelse etter tre til fire år i rettssystemet, og at 4 prosent også endte med frifinnelse, ser vi at det var i underkant av 15 prosent av alle voldtektsanmeldelsene som endte opp med en eller flere straffede gjerningspersoner.

Med en henleggelsesprosent på 72 ble incestanmeldelsene henlagt nesten like ofte som voldtektsanmeldelsene. Det spesielle med incestanmeldelsene er at hver femte henlegges på grunn av foreldelse, og at hver syvende anmeldelse blir henlagt fordi det anmeldte forholdet ikke er å anse som straffbart (eller beviselig å ha skjedd). Kun 12 prosent av alle anmeldte tilfeller av incest endte med at en eller flere gjerningspersoner ble idømt straff.

Noe over halvparten (53 prosent) av alle anmeldte tilfeller av seksuell omgang med barn henlegges. Seksuell omgang med barn som var 14 eller 15 år på gjerningstidspunktet henlegges i minst grad: 44 prosent ble avgjort på denne måten. Anmeldelser som inneholder seksuell omgang med barn er den type seksualforbrytelse som oftest ender med at en eller flere gjerningspersoner blir straffet: Hele 30 prosent av alle anmeldelsene ender med felle dom i domstolene. Aller oftest skjer dette i saker som omfatter seksuell omgang med barn i alderen 14 og 15 år, hvor 42 prosent av alle anmeldelsene ender med en eller annen form for straff. 29 prosent av alle anmeldte tilfeller av seksuell omgang med barn i alderen 14 og 15 år resulterer i en dom på ubetinget fengsel.

Behandlingstid

I de siste årene har det vært sterkt fokusert på den tiden det tar å gjennomføre en straffesaksbehandling - og da spesielt tiden det tar å etterforske og eventuelt avsi dom i domstolene. En hurtigere straffesaksbehandling er nå et hovedmål i justissektoren: "Den viktigste utfordringen for straffesaksbehandlingen i 2001 er å redusere saksbehandlingstiden uten at dette går på bekostning av oppklaring og kvalitet." (Riksadvokaten 2001, s. 2)⁸

Hvis de anmeldte sakene fra 1997 er representative, tar det gjennomsnittlig ti måneder fra en seksualforbrytelse blir anmeldt til den er ferdig avgjort i

Tabell 5. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype og ilagte dommer (per 1.1.2001). Prosent

	Andel anmel- deler med tiltale	Tiltale, i alt	Dommer, andel av tiltaler				Andel anmel- deler med straffe- dom
			Ubetinget fengsel	Betinget uten ubetinget fengsel	Annen straff	Fri- fin- nelse	
Seksualforbrytelser, i alt	25,3	100,0	64,3	15,9	2,9	16,9	21,0
Voldtekt	17,9	100,0	64,1	11,1	3,4	21,4	14,1
Seksuell omgang med barn	34,4	100,0	65,0	18,4	3,2	13,4	29,8
Incest	15,7	100,0	62,5	12,5	-	25,0	11,8
Annen seksuell omgang	34,5	100,0	60,0	20,0	-	20,0	27,6

Kilde: Kriminalstatistikk 1997-2000. Statistisk sentralbyrå.

Behandlingstid

- **Rettskraftig tid** er tiden fra registrert anmeldelse til endelig rettskraftig avgjørelse.

- **Påtaletid** er tiden fra registrert anmeldelse til påtalemessig avgjørelse gjort av politiet og påtalemyndigheten.

- **Domstid** er tiden fra påtalemessig avgjørelse og frem til endelig dom i domstolene.

En rettskraftig avgjørelse kan bli gitt av politiet og påtalemyndigheten (henleggelse, forelegg osv.) og vil da være den samme avgjørelsen som den påtalemessige avgjørelsen. Lovbrudd som ender med tiltale, får sin rettskraftige avgjørelse først når domstolene har ferdigbehandlet saken.

I beregningen av gjennomsnitt og median er kun lovbruddene med kjent og "reell" behandlingstid tatt med. De ukjente avgjørelser og avgjørelsestidspunkt, samt lovbruddene med kjent avgjørelse og avgjørelsestidspunkt som utelates av kvalitetshensyn, gjør at behandlingstidene som presenteres i artikkelen med stor sannsynlighet er minimumstall (jf. tabell 6 og 7).

Median: Den verdi som deler en ordnet fordeling i to like deler, det vil si verdien til den enhet som ligger midt i rekka av enheter når de er ordnet etter stigende verdi (i dette tilfellet har halvparten av seksualforbrytelsene kortere og halvparten lengre behandlingstid enn medianen).

Tabell 6. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype, påtaletid og rettskraftig tid (per 1.1.2001). Gjennomsnitt og median.¹ Antall dager

Type lovbrudd	Rettskraftig tid			Påtaletid		
	Gjennomsnitt	Median	Antall med verdi	Gjennomsnitt	Median	Antall med verdi
Seksualforbrytelser, i alt	304	250	1 293	226	177	1 281
Voldtekt	252	174	579	193	140	578
Seksuell omgang med barn .	351	311	538	246	200	530
Incest	302	235	123	261	203	121
Annen seksuell omgang	404	357	53	302	250	52

¹ Jf. tekstboksen Behandlingstid. Av kvalitetshensyn er noen avgjørelser med kjent avgjørelse og avgjørelsestidspunkt utelatt. Dette omfatter 22 lovbrudd i beregningen av påtaletid og 60 lovbrudd i beregningen av rettskraftig tid.

Kilde: Kriminalstatistikk 1997-2000. Statistisk sentralbyrå.

rettssystemet. Det tok i gjennomsnitt nesten ett år å straffeforfølge anmeldt seksuell omgang med barn, og ca. åtte og en halv måned for de anmeldte voldtektene (jf. tabell 6). Tiden det tar fra anmeldelse til det foreligger en endelig rettskraftig avgjørelse i saken, er imidlertid svært forskjellig ut fra hvilken avgjørelse som gis av politiet, påtalemyndigheten eller domstolene. Behandlingstiden for saker som henlegges av politiet og påtalemyndighet er, som forventet, kortere enn i saker hvor påtalemyndigheten tiltaler personer og sender sakene til behandling i domstolene.

Den tid det tar fra politiet mottar en anmeldelse og frem til det foreligger en avgjørelse gjort av påtalemyndigheten, blir brukt som mål for tiden det tar å etterforske et lovbrudd. For alle de grove seksualforbrytelsene var den gjennomsnittlige påtaletiden syv og en halv måned. Halvparten av forbrytelsene var påtalemessig avgjort innen seks måneder. Lengst tid tok det å etterforske seksualforbrytelser hvor barn var offer. Den gjennomsnittlige påtaletiden var nesten ni måneder for incest, drøye åtte måneder for seksuell omgang med barn under den seksuelle lavalder og ti måneder for annen seksuell omgang med barn. Voldtektsanmeldelsene hadde den korteste påtaletiden, med gjennomsnittlig knappe seks og en halv måned. Halvparten av alle voldtektsanmeldelsene var påtalemessig avsluttet innen 140 dager etter anmeldelsestidspunktet (jf. tabell 6).

Det er ikke vanskelig å forstå at det tar tid å etterforske alvorlige forbrytelser når de skal forberedes for en behandling i domstolene. At det i gjennomsnitt tar fire og en halv måned (136 dager) for politiet og påtalemyndigheten å henlegge seksualforbrytelser når gjerningspersonen var under den kriminelle lavalder, og seks måneder for å finne ut at det anmeldte forholdet ikke var straffbart - er kanskje mindre forståelig. I gjennomsnitt bruker politiet og påtalemyndigheten i overkant av åtte og en halv måned (256 dager) før de henlegger seksualforbrytelser på grunn av manglende bevis. Det tok i gjennomsnitt fem måneder (157 dager) å henlegge seksualforbrytelser med ukjent gjerningsperson.

Det kan være ulike oppfatninger om hvorvidt tiden brukt til etterforskning og den etterfølgende påtaleavgjørelsen er vel anvendt - eller for lang. Riksadvokaten har nylig satt krav til etterforskningen av bestemte typer voldsforbrytelser, og krever at 90 prosent av disse skal være påtalemessig avgjort innen 90 dager etter at en person mistenkes.⁹ Sett i forhold til dette kravet, virker tiden brukt til etterforskning av grove seksualforbrytelser å være lang.

Hvis en anmeldt seksualforbrytelse ender for domstolene, må offeret og den anmeldte gjerningspersonen regne med at det tar lang tid før en endelig dom foreligger. Det tok gjennomsnittlig ett år og fire måneder før det forelå endelig dom i disse sakene. Politiet og påtalemyndigheten bruker gjennom-

Tabell 7. Seksualforbrytelser anmeldt 1997, etter lovbruddstype og behandlingstid for lovbrudd behandlet i domstolene (per 1.1.2001). Gjennomsnitt og median.¹ Antall dager

Type lovbrudd	Rettskraftig tid			Påtaletid			Domstid		
	Gjennomsnitt	Median	Antall med verdi	Gjennomsnitt	Median	Antall med verdi	Gjennomsnitt	Median	Antall med verdi
Seksualforbrytelser, i alt	479	462	368	246	206	362	267	230	342
Voldtekt	459	432	114	223	169	114	261	224	107
Seksuell omgang med barn	484	467	213	249	216	209	265	246	200
Incest	515	418	21	321	256	20	302	287	17
Annen seksuell omgang	502	474	20	265	250	19	285	239	18

¹ Jf. teksboksen Behandlingstid. Av kvalitetshensyn er noen avgjørelser med kjent avgjørelse og avgjørelsestidspunkt utelatt. Dette omfatter 22 lovbrudd i beregningen av påtaletid og 60 lovbrudd i beregningen av rettskraftig tid. Ved beregningene av rettskraftig tid, påtaletid og domstid vil gjennomsnittet av rettskraftig tid på grunn av dette ikke være lik summen av gjennomsnittlig påtaletid og gjennomsnittlig domstid.

Kilde: Kriminalstatistikk 1997-2000. Statistisk sentralbyrå.

snittlig i overkant av åtte måneder på å komme frem til at en seksualforbrytelse skal føres for domstolene. Når en tiltalebeslutning er tatt, er med andre ord strafferettsprosessen for offeret og den anklagete gjerningspersonen kun kommet halvveis i tid. Tiden fra påtalebeslutning til endelig dom i domstolene er gjennomsnittlig nesten ni måneder (jf. tabell 7). I de sakene hvor den anmeldte personen ble frifunnet, tok det i gjennomsnitt nesten ett år og fem måneder før straffeforfølgningen var avsluttet av domstolene.

Strafferettssystemet og overgrep

Denne foreløpige statistikken har sine svakheter - spesielt på grunn av at det ikke er mulig for SSB, per 1.1.2001, å fastslå det endelige resultatet av straffeforfølgningen til en tidel av alle de anmeldte seksualforbrytelsene. De ukjente avgjørelsene er imidlertid jevnt fordelt på de ulike typer seksualforbrytelser, og det er tatt høyde for de ukjente i presentasjonen av avgjørelser og behandlingstid. Vi har med dette kunnet gi en oversikt over alle de anmeldte seksualforbrytelsene i 1997 - og vise hvordan, og med hvor lang tid, 90 prosent av disse er avgjort.

I artikkelen er det tatt utgangspunkt i anmeldelsene, dvs. forholdene slik de beskrives av offeret og registreres av politiet (og i visse tilfeller påtalemyndigheten). Vi har sett at det ikke er alle de anmeldte hendelsene som blir definert som overgrep etter at rettssystemet har vurdert og avgjort forholdet. Nesten 9 prosent av alle anmeldelsene ble avvist fordi politiet og påtalemyndigheten mente at det anmeldte forholdet ikke var et straffbart forhold - eller fordi det eventuelt straffbare forholdet ikke kunne bevises å ha skjedd. I tillegg var det hele 36 prosent av alle anmeldte seksualforbrytelser som ble henlagt på grunn av manglende bevis. Nesten 12 prosent av anmeldelsene ble henlagt fordi rettssystemet anså forbrytelsen å være for gammel - eller fordi gjerningspersonen var for ung eller på annen måte ikke strafferettslig ansvarlig. De foreløpige tallene viser også at mer enn 4 prosent av de anmeldte forholdene endte med frifinnelse i domstolene. De nevnte resultatene av rettsprosessen kan alle ses på som avvísninger fra rettssystemets side. Rettssystemet sier i disse tilfellene at en fullstendig straffeforfølgning ikke er aktuell, enten fordi de anmeldte overgrepene ikke kan bevises juridisk eller fordi den anmeldte gjerningspersonen ikke kan straffes.

Til sammen utgjør de avviste sakene hele 61 prosent av alle anmeldte seksualforbrytelser, og da er ikke sakene hvor det manglet gjerningsperson tatt

1. Se bla. <http://www.dagbladet.no/nyheter/2001/02/20/242729.html>

2. Eksempler på selvkritikk: Riksadvokaten (2000) og den annonserte instruks fra riksadvokaten til politiet og påtalemyndigheten om etterforskningen av voldtektssaker (ventet innen utgangen av 1. halvår 2001), jf. Aftenposten 23. februar 2001. Også utvidelsen av sedelighetsavdelingen i Kripos blir begrunnet med for dårlig etterforskning, da spesielt i saker med overgrep mot barn.

3. Enten fordi: 1) etterforskningen ikke er avsluttet, dvs. at forbrytelsen ikke er rettskraftig avgjort per 1.1.2001, 2) politiet har registrert forbrytelsen med nytt anmeldelsesår (etter 1.1.1998), eller 3) forbrytelsen etter første gangs registrering er overført til et annet politidistrikt med siktelse, hvorpå den er registrert som ny sak ved et annet politikammer. SSB har ikke mulighet til å gjenkjenne saken og dens avgjørelse etter siste registrering, men er kjent med at dette er tilfellet for minst 5 av de 146 forbrytelsene.

4. Anmeldelser som politi- og påtalemyndighet avviser å være lovbrudd, henlegges enten fordi anmeldelsen anses som "åpenbar grunnløs", "forholdet ikke er straffbart", "ikke rimelig grunn til å undersøke om det foreligger straffbart forhold" eller "intet straffbart forhold bevist" (som skiller seg fra henleggelse på grunn av bevisets stilling, jf. note 6).

5. Dette sier ikke noe om hvor mange offer som har formidlet at de ønsker å avbryte rettsprosessen, men kun hvor mange tilfeller av seksualforbrytelser der politi og påtalemyndighet brukte et slikt ønske som begrunnelse for å avslutte en videre straffefølgelse. Det er ikke til å se bort fra at politiet og påtalemyndigheten kan ha brukt andre typer avgjørelser, for eksempel "intet straffbart forhold bevist", i tilfeller hvor offeret ikke lenger ønsker å straffefølge overgrepet. I tillegg til disse seks forbrytelsene er tre forbrytelser avsluttet på grunn av prosessøkonomisk påtaleunnlattelse.

6. Jf. note 4 og Rundskriv fra Riksadvokaten (1988) som sier om de forskjellige henleggelsesgrunnene at: "Åpenbart grunnløs" [...] brukes der hvor etterforskning ikke iverksettes eller hvor ubetydelig etterforskning er foretatt. Hvor det er gjennomført en mer ordinær etterforskning og bevisene med særlig styrke taler mot at det er foretatt et straffbart forhold, bør avgjørelsen være 'henleggelse fordi intet straffbart forhold anses bevist'. [...] Ellers skal formuleringen 'henleggelse etter bevisets stilling' benyttes."

7. I løpet av straffesaksgangen kan lovbrudd bli forandret slik at det omfatter et annet juridisk forhold enn det som først ble registrert av politiet ved anmeldelsen. Det var ikke mange lovbrudd som ble omdefinert under etterforskningen eller etter vurderingen av påtalemyndighetene: To anmeldte voldtekter ble rettskraftig avgjort som seksuell omgang med barn. 14 tilfeller av anmeldt seksuell omgang med barn ble rettskraftig avgjort som to voldtekter og 12 seksuelle handlinger med barn. To anmeldte tilfeller av incest ble rettskraftig avgjort som en voldtekt og en seksuell omgang med barn.

8. Se også St.prp. nr. 1 (2000-2001).

9. Jf. Dagsavisen 16.02.2001 s.4, Riksadvokatens rundskriv nr. 1/2001.

med. Kun hver 13. seksualforbrytelse ble henlagt på grunn av ukjent gjerningsperson - noe som er en klar indikasjon på at det i de aller fleste grove seksualforbrytelser er en eller flere kjente gjerningspersoner som anmeldes. Vi har også sett at politiet, påtalemyndigheten og domstolene bruker lang tid på sin behandling av de anmeldte seksualforbrytelsene. Til tross for de lange prosessene er det en så stor andel av anmeldelsene som avvises - og kun en femdel som ender med straffedom. I dette perspektivet er den høye andelen av frifinnelser, sett i forhold til antall tiltaler, interessant å merke seg.

Med bakgrunn i kunnskapen som er kommet frem av denne foreløpige statistikken, reises nok en gang de spørsmål som har vært oppe til debatt tidligere: Er vi tilfreds med rettsystemets behandling av de grove seksuelle overgrepene? Ivaretar rettssystemet grunnleggende rettigheter til både ofrene og overgriperne? Er rettssystemet, med sin juridiske tenkemåte og krav til bevis, egnet til å forvalte denne type konflikter?

Litteratur

Aftenposten 23. februar 2001

Bakketeig, Elisiv (2000): *Rettsystemet som sosialt system i saker om seksuelle overgrep mot barn*. Doktorgrad i kriminologi, Universitetet i Oslo.

Ellingsen, Dag og Siw Beate Lilleaas (1999): Øker sedelighetskriminaliteten? *Samfunnsspeilet* 1999, 3, s. 14-19, Statistisk sentralbyrå.

Hennum, Ragnhild (1999): *Bevis i saker om seksuelle overgrep mot barn*. Doktorgrad i kriminologi, Universitetet i Oslo.

http://www.ssb.no/emner/03/05/a_krim_tab/

<http://www.ssb.no/03/05/lovbrudde>

<http://www.dagbladet.no/nyheter/2001/02/20/242729.html>

Justis- og Politidepartementet (2000a): *Tempo i straffesaksbehandlingen. Perioden fra anmeldelse til påtalevedtak i politiet. Sluttrapport fra arbeidsgruppe 1*. Prosjekt hurtigere straffesaksbehandling

Justis- og Politidepartementet (2000b): *Perioden fra påtalevedtak til fullbyrdelse. Sluttrapport fra arbeidsgruppe 2*. Prosjekt hurtigere straffesaksbehandling.

Likestillingssenteret og Barneombudet (2001): *Domstolenes holdninger i voldtekts og sedelighetsaker. En undersøkelse av 248 rettsavgjørelser fra 1995 til 2000*. Oslo.

Redd Barna (1993): *Seksuelle overgrep mot barn. Fokus på dommeravhør. Prosjektrapport*. Oslo

Riksadvokaten (1988): *Enkelte henleggelsesformer*. Rundskriv fra Riksadvokaten Del II-nr.3/1988. Oslo.

Riksadvokaten (2000): *En undersøkelse av politiets og påtalemyndighetens behandling av voldtektssaker*. Riksadvokatens utredningsgrupper - rapport nr. 2/2000. Oslo

Riksadvokaten (2001): *Mål og prioriteringer for straffesaksbehandlingen ved statsadvokatembetene - 2001*. Rundskriv fra Riksadvokaten nr.2/2001. Oslo.

Skjorten, Kristin (1994): Problemer ved bruken av legalstrategi mot vold og seksuelle overgrep i familien, *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvitenskap* 1994, s. 280-294.

St.prp. nr. 1 (2000-2001): For budsjetterminen 2001. Det kongelige justis- og politidepartement. 15. september 2000.

Statistisk sentralbyrå (2001): *Kriminalstatistikk 1998*, Norges offisielle statistikk C644.

Statistisk sentralbyrå (1999): *Kriminalstatistikk 1997*, Norges offisielle statistikk C528.